

STANISŁAWA CHOJNACKA
WSP w Bydgoszczy

ZDANIA Z WYRAŻENIAMI - MIEĆ OKAZJĘ, MIEĆ SPOSOBNOSĆ, MIEĆ SZAN-
SĘ /e/ - PRÓBA INTERPRETACJI SEMANTYCZNEJ

Artykuł jest próbą rozłożenia zdań zawierających wymienione w tytule wyrażenia na składniki semantyczne.

Zdajemy sobie sprawę, że podobieństwa i różnice między okazją, sposobnością i szansą oraz podobieństwa i różnice między okazjami w połączeniu z mieć w różnych schematach składniowych, a także takimi samymi sposobnościami czy szansami, mogą nie wyczerpywać wszystkich interpretacji semantycznych wyrażen okazją, sposobność czy szansą. Artykuł jest tylko wstępem do tych badań, które wymagają analizy jeszcze wielu innych funkcjonujących w języku polskim schematów składniowych z tymi wyrażeniami. Nie jest wykluczone, że eksplikacje zdań z okazją, sposobnością i szansą realizujące inne schematy składniowe niż rozpatrywane w artykule, uczynią wyraźniejszymi pewne, dotychczas nie zauważone fakty i zmuszą tym samym do poprawek w zaproponowanych eksplikacjach.

Trzeba też zaznaczyć, że artykuł nie zdaje w pełni sprawy z ograniczeń semantycznych nałożonych na wyrażenia występujące w połączeniach z tytułowymi mieć okazję, mieć sposobność, mieć szansę /e/, gdyż często poprzestaje tylko na ograniczeniach negatywnych, wskazując, czym dane wyrażenie być nie może. Szczegółowa pozytywna charakterystyka wymaga dalszych badań, dalszych uściśleń.

Zanim przystąpimy do tematu, chcielibyśmy jeszcze kilka słów poświęcić analizowanym przykładom zdań. Prawie wszystkie występujące tu zdania nie są wyekscerpowane z jakichś konkretnych tekstów, lecz ułożone przez autora. Układano je jednak nie według własnego widzimisie, lecz opierając się na przykładach zaczerpniętych ze słowników języka polskiego oraz innych pozasłownikowych tekstów, a wreszcie, opierając się na intuicji językowej

motywowanej przecież doświadczeniem językowym.

I ostatnia uwaga. Artykuł w przedstawionych interpretacjach struktury treściowej wyrażen stara się być wierny metodologicznym założeniom semantycznej analizy wyrażen języka naturalnego, spotykanym w pracach A.Wierzbickiej, A.Bogusławskiego, M.Grochowskiego oraz innych polskich autorów pozostających pod ich wpływem.

I. Wyrażenie mieć okazję występuje w zdaniach o następujących schematach:

/ 1 / X_n ma okazję v_{inf} .

/ 2 / X_n ma okazję y_g .

/ 3 / X_n ma okazję do y_g .

/ 4 / X_n ma okazję, żeby / ażeby, aby, by / v_{inf} .

Przykłady:

/ 5 / Jan ma okazję wyjechać do Włoch.

/ 6 / Jan ma okazję /szczerego/ wypowiedzenia się.

/ 7 / Jan ma okazję do zemsty.

/ 8 / Jan ma okazję, aby porozmawiać z Ewą.

W potocznym odczuciu wyrażenia tego używamy wtedy, gdy mamy na myśli zewnętrzne sprzyjające czemuś, ułatwiające coś okoliczności, warunki.

Chcąc zdać w eksplikacji sprawę z potocznego odczucia, musimy rozłożyć wyrażenie A sprzyja B na prostsze składniki.

Proponujemy następującą definicję tego wyrażenia:

A sprzyja B = A powoduje, że możliwość B jest dla X-a /ewentualny agens/ większa.

Przyjmujemy tę eksplikację, ponieważ następujące zestawienie prowadzi do sprzeczności, a więc potwierdza to, że przeciwstawiany element jest składnikiem rozpatrywanej jednostki:

*A sprzyja /ułatwia/ B, ale A nie powoduje, że możliwość B /dla X-a/ jest większa.

Należy zaznaczyć, że nie przesądza się przy tym, jaka w ogóle jest możliwość B /duża czy mała/; może być tak, że, chociaż warunki A sprzyjają B, to możliwość B nadal jest mała.

Dla większej przejrzystości sprawdzenie, czy sugerowany element wchodzi w skład wyrażenia mieć okazję, ograniczymy do zdania Jan ma okazję wyjechać do Włoch realizującego schemat /1/.

Zob.:

Jan ma okazję wyjechać do Włoch, bo jest tak a tak /stało się tak a tak/.

Jan ma okazję wyjechać do Włoch, bo: szef wyjeżdża tam podpisać umowę, sam nie zna włoskiego, potrzebny będzie tłumacz, a ponieważ Jan zna włoski, szef zaproponował mu wspólny wyjazd.

*Jan ma okazję wyjechać do Włoch, bo: szef wyjeżdża tam podpisać umowę, sam nie zna włoskiego, potrzebny będzie tłumacz, a ponieważ Jan zna włoski, szef zaproponował mu wspólny wyjazd, ale to /wszystko/ nie spowodowało, że możliwość wyjazdu do Włoch jest dla Jana większa.

*Jan ma okazję wyjechać do Włoch, ale nie stało się coś, co powoduje /nie jest tak, że to powoduje/, że możliwość wyjazdu do Włoch jest dla Jana większa.

czy też

*Jan ma okazję wyjechać do Włoch, ale nic nie powoduje, że możliwość wyjazdu do Włoch jest dla Jana większa.

Eksplikacje powyższe będą z pewnością wymagały ulepszeń, chodzi nam w tym miejscu raczej o sprawdzenie, czy kierunek analizy jest słuszny.

Należy zwrócić uwagę na to, że to, do czego ktoś może mieć okazję wcale nie musi wywoływać pozytywnej oceny. Wskazują na to wypadki użycia wyrażenia mieć okazję z takimi słowami jak zemiścić się. Zob. też inne tego typu połączenia: okazja do bójki; okazja, aby zbesztać kogoś; okazja, aby odplacić komuś pięknym za nadobne itd./ Przytoczyliśmy tu nie tylko formy bezokolicznikowe; nie jest to jednak istotne, ponieważ - jak zobaczymy poniżej - struktury te są równoznaczne./

Na pierwszy rzut oka mogłoby się wydawać, że do struktury semantycznej wyrażenia mieć okazję v_{inf} należy również chcieć / X_n chce v_{inf} /. Jednak przeciwstawianie zdań o schematach X_n ma okazję v_{inf} i X_n chce v_{inf} . nie prowadzi do sprzeczności, a więc chcieć nie należy do zawartości treściowej wyrażenia mieć okazję v_{inf} .

Zob. np.:

Jan ma okazję wyjechać do Włoch, ale nie chce tego.

Jan ma okazję zemścić się, ale nie chce.

Chociaż bezpośrednio w swej eksplikacji wyrażenie mieć okazję składnika chcieć nie zawiera, to jednak pośrednio - poprzez wymagania nałożone na słowa występujące po tym wyrażeniu - jest ono z chceniem oraz celem związane. Wydaje się mianowicie, że słowa występujące po mieć okazję muszą oznaczać działania, które podmiot może zechcieć zrealizować, może mieć zamiar zrealizować, a więc działania zakładające świadomość osoby, jej wolę ich urzeczywistnienia - mówiąc jeszcze inaczej: działania celowe, gdyż właśnie te składniki semantyczne wchodzi w skład eksplikacji działań celowych².

Hipotezę o tym, że wyrażenia oznaczające stany rzeczy implikowane przez mieć okazję mogą być tylko nazwami działań świadomych, potwierdza próba połączenia mieć okazję ze słowami nazywającymi czynności, które wykluczają wolę ich wykonania. Próba ta prowadzi do sprzeczności.

Zob. np. połączenia mieć okazję z wyrażeniami, które są nazwą spontanicznych, odruchowych czynności: *mieć okazję potknąć się o coś, zawadzić o coś, wzdrygnąć się na widok zdechłego psa³.

Sprzeczność powodują również połączenia z następującymi predykatami, których semantyka wyklucza znaczenie celu: *mieć okazję przegapić coś, przeoczyć coś, zablądzić gdzieś, zagadać się, zapomnieć czegoś, zgubić coś, podpaść komuś /oczywiście, gdy działania te nie są udawane/⁴.

Skoro ustaliliśmy, że okazja powoduje, że możliwość czegoś dla podmiotu jest większa, to łatwo zrozumieć, dlaczego subiekt może szukać, nie pomijać okazji czy też odwrotnie - unikać jej /np. okazji do awantur/, czekać na okazję i gdy za późno uświadomi sobie, że była ona, przegapić.

Łączliwość z powyższymi czasownikami, jak też znalezione w zbiorze O.Kolberga przysłowia dotyczące okazji /Okazyja jest szklanna, raz opuścisz, więcej nie zażyjesz. Okazję chwytaj z przodu, bo z tyłu łyssa⁵ / zdają się podpowiadać jeszcze jeden składnik eksplikacyjny zawarty w wyrażeniu mieć okazję, a mianowicie: niezależność jej, a nawet chyba szerzej - brak wpływu

subiektu na jej powstanie.

Proponujemy następującą eksplikację zdania X nie ma wpływu na A:

X nie ma wpływu na A = Nie jest tak, że X nie zechce, ażeby A i nie będzie /nie stanie się/ A i nie jest tak, że X zechce, żeby A i będzie /stanie się/ A⁶.

Zob. np. następującą egzemplifikację schematu X nie ma wpływu na A:

Jan nie ma wpływu na to, czy Piotr przyjedzie = Nie jest tak, że Jan nie zechce, żeby Piotr przyjechał i Piotr nie przyjedzie i nie jest tak, że Jan zechce, żeby Piotr przyjechał i Piotr przyjedzie.

Ponieważ wyrażenia mieć okazję używamy wtedy, gdy jakiś stan rzeczy oceniany jako okazja zaistniał, w odniesieniu do zdań z mieć okazję postulowany składnik nie mieć wpływu należy zmodyfikować, uwzględniając czas przeszły:

X nie miał wpływu na A, bo jest tak, że: jeśli X nie chciał, żeby było /stało się/ A, to A by było i jeśli X chciał, żeby było A, to A też by było /stało się/.

Zobaczymy, jak będzie funkcjonował ten element w analizowanym już zdaniu Jan ma okazję wyjechać do Włoch.

Jan ma okazję wyjechać do Włoch, bo jest tak że: szef wyjeżdża tam podpisać umowę, sam nie zna włoskiego, potrzebny będzie tłumacz, a ponieważ Jan zna włoski, szef zaproponował mu wspólny wyjazd - i na to, że tak jest, Jan nie miał wpływu /gdyż bez względu na to, czy Jan chciałby czy też nie, żeby tak było, stałoby się tak, jak jest/.

Jan ma okazję wyjechać do Włoch, bo na to, że stało się coś /że jest coś/, co powoduje, że możliwość wyjazdu do Włoch jest dla Jana większa, Jan nie miał wpływu /gdyż jeśli Jan chciał, żeby tak było, to by tak było i jeśli Jan nie chciał, żeby tak było, też by tak było./

Z dotychczasowych rozważań wynika zatem następująca propozycja eksplikacji zdań o schemacie / 1 / :

1. Jest tak a tak /stało się tak a tak/ i to właśnie powoduje, że możliwość czegoś jest dla X-a większa.

2. Na to, że tak jest /że tak się stało/ X nie miał wpływu.

Ponieważ zdania realizujące schematy / 1 / - / 4 / dają się wzajemnie przeciwstawiać /co świadczyłoby o tym, że są one równoznaczne/, tezę, że dwa przedstawione wyżej składniki wchodzą w skład wyrażenia mieć okazję, należy odnieść do zdań realizujących wszystkie cztery schematy.

Zob.przykładowe przeciwstawienia:

* Jan ma okazję /szczerze/ wypowiedzieć się, ale Jan nie ma okazji /szczerego/ wypowiedzenia się.

* Jan ma okazję /szczerze/ wypowiedzieć się, ale Jan nie ma okazji do /szczerego/ wypowiedzenia się.

* Jan ma okazję /szczerze/ wypowiedzieć się, ale Jan nie ma okazji, aby /szczerze/ wypowiedzieć się.

* Jan ma okazję /szczerego/ wypowiedzenia się, ale Jan nie ma okazji /szczerze/ wypowiedzieć się.

* Jan ma okazję /szczerego/ wypowiedzenia się, ale Jan nie ma okazji do /szczerego/ wypowiedzenia się.

* Jan ma okazję /szczerego/ wypowiedzenia się, ale Jan nie ma okazji, aby /szczerze/ wypowiedzieć się.

* Jan ma okazję do /szczerego/ wypowiedzenia się, ale Jan nie ma okazji /szczerze/ wypowiedzieć się.

* Jan ma okazję do /szczerego/ wypowiedzenia się, ale Jan nie ma okazji /szczerego/ wypowiedzenia się.

* Jan ma okazję do /szczerego/ wypowiedzenia się, ale Jan nie ma okazji, aby /szczerze/ wypowiedzieć się.

* Jan ma okazję, aby /szczerze/ wypowiedzieć się, ale Jan nie ma okazji /szczerze/ wypowiedzieć się.

* Jan ma okazję, aby /szczerze/ wypowiedzieć się, ale Jan nie ma okazji /szczerego/ wypowiedzenia się.

* Jan ma okazję, aby /szczerze/ wypowiedzieć się, ale Jan nie ma okazji do /szczerego/ wypowiedzenia się.

Mówiąc, że rozpatrywane wyrażenia z okazją są równoznaczne, abstrahujemy od ograniczeń w zakresie łączliwości leksykalnej.

Wyżej była mowa o ograniczeniach nałożonych w stosunku do wyrażań występujących po mieć okazję. Dotychczasowe rozważania

wskazują również na to, że X_n musi oznaczać istotę mającą wolę.

Stan rzeczy implikowany przez mieć okazję może odnosić się tylko do osoby, o której są orzekane badane wyrażenia.

Zob. dla przykładu nieakceptowalne zdanie:

*Jan ma okazję, aby Piotr się zemścił.

II. Wyrażenie mieć sposobność funkcjonuje w zdaniach o następującej strukturze:

/ 9 / X_n ma sposobność v_{inf} .

/10 / X_n ma sposobność y_g .

/11 / X_n ma sposobność do y_g .

/12 / X_n ma sposobność, żeby /ażeby, aby, by / v_{inf} .

Przykłady:

/13 / Jan ma sposobność podziękować Ewie.

/14 / Jan ma sposobność obserwowania zachowań wielu dzieci.

/15 / Chłopak ma /tu/ sposobność do kradzieży.

/16 / Jan ma sposobność, aby podziękować Ewie.

Zdania o strukturze / 9 / oraz / 12 / są równoznaczne, o czym świadczą ich wzajemne przeciwstawienia.

Zob. np.:

*Jan ma sposobność podziękować Ewie, ale Jan nie ma sposobności, aby podziękować Ewie.

*Jan ma sposobność, aby podziękować Ewie, ale Jan nie ma sposobności podziękować Ewie.

Zdania o budowie / 9 / i / 12 / są ponadto sprzeczne ze zdaniami o schematach / 1 /, / 2 / i / 3 / zawierającymi wyrażenie mieć okazję; sugeruje to więc ich równoznaczność.

Zob. dla przykładu:

*Jan ma sposobność /szczerze/ wypowiedzieć się, ale Jan nie ma okazji /szczerze/ wypowiedzieć się.

*Jan ma okazję /szczerze/ wypowiedzieć się, ale Jan nie ma sposobności /szczerze/ wypowiedzieć się.

*Jan ma sposobność /szczerze/ wypowiedzieć się, ale Jan nie ma okazji /szczerego/ wypowiedzenia się.

*Jan ma okazję /szczerze/ wypowiedzenia się, ale Jan nie ma sposobności /szczerze/ wypowiedzieć się.

*Jan ma sposobność /szczerze/ wypowiedzieć się, ale Jan nie ma okazji do /szczerze/ wypowiedzenia się.

*Jan ma okazję do /szczerze/ wypowiedzenia się, ale Jan nie ma sposobności /szczerze/ wypowiedzieć się.

Przypatrzmy się z kolei zdaniom realizującym rzadziej spotykane schematy / 10 / i / 11 /. Czy w eksplikacji tych zdań również występują te same składniki, które są obecnie w definicjach zdań z mieć okazję oraz ze sposobnością realizujących pozostałe schematy ?

Zob. :

*Jan ma sposobność obserwowania zachowań wielu dzieci, ale nie powoduje, że możliwość obserwowania przez Jana zachowań wielu dzieci jest większa.

Jan ma sposobność obserwowania zachowań wielu dzieci, bo jest tak /stało się tak/, że coś powoduje, że możliwość obserwowania przez Jana zachowań wielu dzieci jest większa i na to, że tak jest Jan nie miał wpływu /gdyż jeśliby chciał, żeby tak było, to by tak było i jeśliby nie chciał, żeby tak było, też by tak było/.

*Chłopak ma /tu/ sposobność do kradzieży, ale nie ma /tu/ niczego, co powoduje, że możliwość kradzieży jest dla niego większa.

Chłopak ma /tu/ sposobność do kradzieży, bo jest /tu/ tak, że coś powoduje, że możliwość kradzieży jest dla niego większa i na to, że tak jest, nie miał on wpływu /gdyż jeśliby chciał, żeby tak było, to by tak było i jeśliby nie chciał, żeby tak było, też by tak było/.

Ponieważ powyższe zdania nie zdają się zaprzeczać obecności takich samych komponentów, jak w zdaniach z mieć okazję /również w zdaniach z mieć sposobność realizujących pozostałe schematy - skoro są one równoznaczne ze zdaniem zawierającym okazję /, nasuwa to wniosek o równoznaczności wszystkich zdań z mieć okazję i mieć sposobność.

Inną sprawą jest natomiast to, że bardzo często nie możemy wyczerpać w zestawieniach zdań wszystkich schematów, które po mieć sposobność miałyby słowo o wspólnym rdzeniu. Wynika to - tak jak i w przypadku zdań z mieć okazję - z ograniczeń w zakresie łączliwości leksykalnej.

Istnieje zwłaszcza potrzeba dalszej analizy ograniczeń nałożonych na y_g w rzadziej spotykanych schematach / 10 / i / 11 /.

Wymagania dotyczące wyrażen zajmujących pozycję po mieć okazję nie wydają się być obce również wyrażeniom po mieć sposobność.

Zob. :

* mieć sposobność przegapić coś, przeoczyć coś, zabiadzić gdzieś, zagadać się, zapomnieć czegoś, zgubić coś, podpaść komuś,
* mieć sposobność potknąć się o coś, zawadzić o coś, wzdrygnąć się na widok zdechłego psa.

Również tak jak mieć okazję, wyrażenie mieć sposobność bezpośrednio w swej eksplikacji składnika chcieć nie zawiera.

Zob. np. :

Jan ma sposobność porozmawiać z Ewą, ale nie chce.

I wreszcie, co jest oczywiste, tak jak mieć okazję, wyrażenie mieć sposobność może być orzekane tylko o istotach mających wolę / X_n / oraz stany rzeczy implikowane przez to wyrażenie mogą odnosić się tylko do tych istot, o których są orzekane.

Zob. np. :

* Jan ma sposobność, aby Ewa /szczerze/ wypowiedziała się.

III. Ostatnie z tytułowych wyrażen - mieć szansę jest głównym elementem zdań odpowiadających schematom:

- / 17 / X_n ma szansę /e/ v_{inf} .
- / 18 / X_n ma szansę /e/ y_g .
- / 19 / X_n ma szansę /e/, żeby /ażeby, aby, by/ v_{inf} .
- / 20 / X_n ma szansę /e/ na y_a .
- / 21 / X_n ma szansę w y_{loc} .
- / 22 / X_n ma szansę u y_g .

/ 23 / X_n ma szansę /e/, że v_{fut} .

Przykłady:

- / 24 / Jan ma szansę wyjechać do Włoch.
- / 25 / Jan ma szansę wyjazdu do Włoch.
- / 26 / Jan ma szansę, aby wyjechać do Włoch.
- / 27 / Jan ma szansę na wyjazd do Włoch.
- / 28 / Jan ma szansę w pracy zawodowej.
- / 29 / Jan ma szansę u Ewy.
- / 30 / Jan ma szansę, że wygra zawody.

W zdaniach realizujących schematy / 21 / i / 22 / wyrażenie szansa może - jak się wydaje - być użyte tylko w liczbie mnogiej.

Można przypuszczać, że w eksplikacji szansy występują składniki, które stanowią również zawartość treściową prawdopodobieństwa. Wniosek ten potwierdza sprzeczność powstała w wyniku przeciwstawienia zdań z szansą i prawdopodobieństwem. Zob. np. :

*Jan ma szansę wyjechać do Włoch, ale wyjazd Jana do Włoch nie jest prawdopodobny.

Ponieważ prawdopodobieństwo jest cechą sądów, które nie są ani prawdziwe, ani fałszywe, lecz możliwe, proponujemy następującą eksplikację wyrażenia coś jest prawdopodobne:
coś jest prawdopodobne = ktoś sądzi, że to coś może być /stać się / ; że to coś jest możliwe.

Przemawia za tym sprzeczność zawarta w poniższym zdaniu:

*Jan ma szansę wyjechać do Włoch, ale nie sądzę, że wyjazd Jana do Włoch jest możliwy.

Kategoria prawdopodobieństwa, będąca ilościowym wyrażeniem możliwości, chociaż nie wskazuje bezpośrednio na warunki, które określają daną możliwość, jednak zakłada ich obecność pośrednio przez możliwość, której jest miarą. Możliwość - jak piszą L.Smironow i W.Sztuff⁷ - nie mająca żadnych podstaw lub absolutnie niezdolna do urzeczywistnienia się, nie jest możliwością.

Nadawca uznaje więc jakiś stan rzeczy za prawdopodobny, gdyż wskazują na to okoliczności, warunki, w których on występuje. Innymi słowy, prawdopodobieństwo czegoś, o czym mówi nadawca, jest efektem wnioskowania.

O tym, że możliwość w szansie jest określona przez warunki, świadczy sprzeczność, jaka powstaje w wyniku przeciwstawienia poniższych zdań:

* Jan ma szansę wyjechać do Włoch, ale nie ma warunków, aby Jan wyjechał do Włoch.

* Nie ma warunków, aby Jan wyjechał do Włoch, ale sądzę, że Jan może wyjechać do Włoch.

Jeśli skorzystać z zaproponowanej przez J.Farynę⁸ eksplicacji procesu wnioskowania, to sposób dojścia do postulowanego przez nas składnika jednostki X_n ma szansę v_{inf} /czyli elementu Sądzę, że v_{inf} jest dla X_n możliwe / w zdaniu Jan ma szansę wyjechać do Włoch można przedstawić następująco:

1. Sądzę, że Jan może wyjechać do Włoch.
2. Wiem, że warunki są takie, że Jan może wyjechać do Włoch.
3. To, że wiem, że warunki są takie, że Jan może wyjechać do Włoch / 2 /, spowodowało, że sądzę, że Jan może wyjechać do Włoch / 1 /.

Intuicyjnie przekonująca wydaje się być teza o tym, że szansa zawiera w swej treści również składnik /składniki/, który jest /które są/ obce prawdopodobieństwu. Aby go /je/ znaleźć, zestawmy dwa szeregi połączeń z identycznymi wyrażeniami, w których inicjalną pozycję zajmuje mieć okazję i mieć szansę:

mam okazję odplacić komuś pięknym za nadobne; oszukać kogoś; otruć kogoś, coś; zniszczyć kogoś, coś; przywłaszczyć eoś sobie; ukraść coś; pozbyć się kogoś, czegoś itd.

i

*mam szansę odplacić komuś pięknym za nadobne; oszukać kogoś; otruć kogoś, coś; zniszczyć kogoś, coś; przywłaszczyć coś sobie; ukraść coś; pozbyć się kogoś, czegoś itd.

Nieakceptowalność połączeń drugiego szeregu zdaje się wskazywać na jeszcze jeden element semantyczny zawarty w wyrażeniu mieć szansę, a mianowicie dobro.

Wróćmy do rozważanego przykładu Jan ma szansę wyjechać do Włoch. Po uwzględnieniu tego czynnika eksplicacja jego wydaje się mieć następujący kształt:

Jan ma szansę wyjechać do Włoch =

1. Wiem, że są warunki do tego, by Jan wyjechał do Włoch.

2. Sądzę, że wyjazd do Włoch byłby dla Jana dobry.
3. I to wszystko spowodowało, że sądzę, że Jan może wyjechać do Włoch.

Wydaje się, że w wyrażeniu przyimkowym dla Jana dobro jest przez nadawcę zrelatywizowane nie do X_n , ale do systemu norm, wartości różnego rodzaju /nie tylko etycznych, moralnych/ wyznawanych, uznawanych w danym kręgu społecznym. Zob. np.: *Jan ma szansę ukraść zegarek Piotra.

Jeśli założymy, że Jan jest notorycznym złodziejem, kradzież dla niego właśnie byłaby dobrem. Odczuwamy jednak to zdanie jako nieakceptowalne chyba dlatego, że nadawca jest odbierany przez nas jako wyraziciel ogólnie przyjętych zasad etycznych, w myśl których kradzież jest oceniana negatywnie.

Jeśli natomiast wyobrazimy sobie, że nadawca jest również złodziejem z krwi i kości i wygłasza to zdanie do sobie podobnych złodziei, to automatycznie zmienia się w tym zdaniu system wartości będący odniesieniem dobra - i w takim kontekście wypowiedź ta będzie w pełni akceptowalna.

Inny przykład: Heinz ma szansę zabić Żyda. Jeśli zdanie to będzie wypowiedziane w kręgu zaciekłych antysemitów, a więc w kręgu, gdzie są uznawane inne wartości niż ogólnie przyjęte, również będzie wypowiedzią w pełni akceptowalną.

Wyżej była mowa o tym, że w skład szansy wchodzi prawdopodobieństwo /gdyż wzajemne przeciwstawienie zdań z szansą i prawdopodobieństwem prowadzi do sprzeczności /. Prawdopodobieństwo zaś wyraża ilościową ocenę możliwości. Skoro tak, to i szansie nie powinna być obca łączliwość ze słowami zawierającymi w swej treści komponent ilościowy. Rzeczywistość językowa w pełni to potwierdza. Zob. np. akceptowalne połączenia: zwiększyć, zmniejszyć szansę /e/ ; duża, mała, nikła szansa.

W przypadku rozpatrywanych wcześniej okazji i sposobności połączenia tego typu są dewiacyjne. Zob. : *zwiększyć, zmniejszyć okazję, sposobność ; *duża, mała, nikła okazja, sposobność.

Dla wszystkich tych wyrażenń jedna cecha jest wspólna: tak jak i w wypadku wyrażenń mieć okazję i mieć sposobność w skład wyrażenia mieć szansę nie wchodzi chcieć. Zob. np. : Jan ma szansę wyjechać do Włoch, ale nie chce - jak widać, prze-

ciwstawienie to nie prowadzi do sprzeczności.

Szansa, tak jak i okazja, sposobność - natomiast w przeciwieństwie do prawdopodobieństwa - dotyczy tylko przyszłych stanów rzeczy. O prawdopodobieństwie czegoś mówimy również w odniesieniu do stanów rzeczy już dokonanych, a o których mało wiemy lub nie wiemy nic⁹.

Od szansy prawdopodobieństwo odróżnia jeszcze to, że brak w nim oceny czegoś jako dobrego.

Nie musi ono też łączyć się z wyrażeniami nazywającymi świadome działania /jak w wypadku okazji, sposobności/. Zob. np. akceptowalne połączenia: ktos coś prawdopodobnie przeoczy; ktos prawdopodobnie wzdrygnie się na widok zdechłego psa; ktos prawdopodobnie gdzieś zabłądzi itd.

Wracając do zdań z szansą. Zdania odpowiadające schematom / 16 / Jan ma szansę wyjazdu do Włoch, / 19 / Jan ma szansę, aby wyjechać do Włoch i / 20 / Jan ma szansę na wyjazd do Włoch są równoznaczne ze zdaniami struktury / 17 /, tj. Jan ma szansę wyjechać do Włoch. Ich wzajemne przeciwstawienie prowadzi do sprzeczności.

Przyjrzyjmy się z kolei przykładowi / 28 / Jan ma szansę w pracy zawodowej, realizującemu schemat / 21 / X_n ma szansę w Y_{loc}.

Do sprzeczności prowadzą następujące zestawienia:

*Jan ma szansę w pracy zawodowej, ale Jan nie ma warunków, aby w pracy zawodowej stało się dla niego coś dobrego /np. awans/.

*Jan ma warunki, aby w pracy zawodowej stało się dla niego coś dobrego, ale nie sądzę, że w pracy zawodowej może stać się dla Jana coś dobrego.

W rozpatrywanym przykładzie X_n jest nazwą osoby, a w wyrażeniu przyimkowym występuje nazwa świadomej działalności, będącej drogą, sposobem do osiągnięcia czegoś dobrego. Wydaje się, że działalność ta nie może wywoływać negatywnej oceny. Zob. np. :

*Jan ma szansę w kradzieżach - choćby i tym sposobem Jan miał żyć dostatnio, a więc byłoby to dobre dla niego.

Wymienienie wszystkich pozytywnych ograniczeń nałożonych na imię - nazwę świadomej, celowej działalności - zdajemy sobie z tego sprawę - wymaga dalszych uściśleń.

Zob. inne tego typu zdania:

Jan ma szanse w szachach.

Jan ma szanse w biegu na 10 km.

Ponieważ konstrukcja, w której po szansie występuje wyrażenie przyimkowe z rzeczownikiem w lokatiwie, nie jest zbyt często używana, może warto przytoczyć jeszcze następujące przykłady /im więcej ich, tym łatwiej będzie można sformułować bliższą charakterystykę tych rzeczowników/:

"Szansa w reformie" /tytuł/;

"Przyczynić się do tego /wzrostu produkcji rynkowej i eksportowej, podniesienia jej jakości i nowoczesności/ mogą wciąż doskonałe mechanizmy reformy gospodarczej, w której upatruje/.../ szanse na wyjście Polski z obecnego impasu gospodarczego".

/ "Gazeta Toruńska", 7. III. 1984, s.3/

Tutaj wprawdzie szansa łączy się z upatrywać, a nie mieć, ale nie jest wykluczone, że nie jest to istotne, jeśli idzie o interpretację szansy.

" /.../ jakie też szanse mają Grecy w rywalizacji z drużynami Polski, Belgii i Albanii ".

/Niestety, nie odnotowaliśmy źródła/

Tak więc, w świetle przedstawionych rozważań eksplicacja zdania Jan ma szanse w pracy zawodowej przedstawiałaby się następująco:

1. Wiem, że Jan ma warunki, aby w pracy zawodowej stało się dla niego coś dobrego.
2. To spowodowało, że sędzę, że w pracy zawodowej może stać się dla Jana coś dobrego.

Zestawmy - tak jak i inne zdania z szansą, okazją, sposobnością - powyższe zdanie z elementem chcieć. Zróbmy to w porównaniu z analizowanym już wcześniej zdaniem Jan ma szanse wyjechać do Włoch. Zob.:

Jan ma szanse wyjechać do Włoch, ale nie chce.

Jan ma szanse w pracy zawodowej, ale nie chce.

Drugie zdanie wyraźnie odczuwamy jako niepełne, niedokończone. Przyczyną tego jest to, że w pierwszym przypadku szansa będąca w razie urzeczywistnienia ostatecznym celem, jest wyraźnie nazwana /wyjaza do Włoch/. W drugim zdaniu możliwość czegoś dobrego

pozostaje nie nazwana. Rzeczownik nazywający typ ludzkiej działalności jest tylko drogą do osiągnięcia czegoś dobrego, a nie nim samym /pisaliśmy o tym wyżej/.

Jan ma szanse w pracy zawodowej, ale nie chce z nich skorzystać - dopiero takie sformułowanie zawierające przeciwstawienie z chcieć można przyjąć.

Jeszcze jedna uwaga na temat elementu dla niego obecnego w 1. punkcie eksplikacji. I tutaj funkcja jego wydaje się sprowadzać jedynie do wskazywania tożsamości X_n , o którym jest orzekany predykat mieć szanse i osoby, dla której coś dobrego może się stać.

Przejdźmy z kolei do zdań zbudowanych według schematu / 22 / X_n ma szanse u y_g : Jan ma szanse u Ewy, Jan ma szanse u szefa. W zdaniach tego typu jest bezpośrednio nazwany sprawca dobra dla Jana, natomiast samo dobro nie jest określone. Dlatego też przeciwstawienia zdań tego wzorca / 22 / zdaniom z elementem chcieć - w odróżnieniu od zdań schematów / 17 /, / 18 /, / 19 / i / 20 / - odczuwane są jako zdania niedokończone. Zob. np.:

*Jan ma szanse u Ewy, ale nie chce.

Zdanie to jest do przyjęcia dopiero po uściśleniu, sprawcą jakiego dobra może być Ewa: Jan ma szanse, że Ewa go pokocha, ale nie chce tego.

Zaproponowana wstępnie eksplikacja zdań reprezentujących powyższy / 22 / schemat przedstawiałby się tak:

Jan ma szanse u Ewy =

1. Wiem, że Jan ma warunki, aby Ewa spowodowała dla niego /jakieś/ dobro.
2. To spowodowało, że sędzę, że Ewa może spowodować dla Jana /jakieś/ dobro.

Zdania realizujące / 23 / wzorzec - X_n ma szanse /e/, że v_{fut} wydają się być wśród konstrukcji z szansa jednostkami najrzadziej występującymi. Spotykaliśmy je najczęściej w doniesieniach sportowych.

Z powodu zbyt skromnych materiałów nie możemy rozstrzygnąć, czy istnieje różnica między znaczeniem zdań o schematach / 17 /, / 18 /, / 19 /, / 20 / i / 23 /, czy - być może - użycie konstrukcji / 23 / jest uwarunkowane jedynie idiolektalnie.

Dlatego może nie bezużyteczne będzie zacytowanie z podaniem źródła przykładu, w którym po szansie występuje że /jest to wprawdzie przykład bez mieć, ale - niewykluczone - że nie wpływa to na interpretację szansy / :

" /.../ w każdym z tych wariantów - z tym człowiekiem niestety czeka Panią zawód: szansa, że wejdzie Pani w czterdzieste lata swojego życia z poczuciem klęski".

/"Zwierciadło" nr 4, 1984, s.15/

Podsumowując dotychczasowe rozważania o zdaniach z wyrażeniem mieć szansę /e/, możemy stwierdzić, że w zdaniach tych są obecne następujące składniki semantyczne:

1. Wiedza o tym, że ktoś ma warunki, aby mogło stać się dla niego coś dobrego.
2. Sąd na podstawie 1., że dla kogoś może stać się coś dobrego.

Tak jak wyrażenia mieć okazję, mieć sposobność, wyrażenie mieć szansę /e/ w strukturze głębokiej jest orzekane o osobach /może szerzej - istotach świadomych/. Na powierzchni w pozycji X_n mogą się pojawiać i inne nazwy. Zob. np.:

Koń Bucefał ma szansę wygrać wyścig.

Materiały /te/ mają szansę na opublikowanie.

Odzież o obszernej formie ma szansę przetrwać dłużej niż jeden sezon.

Rośliny te mają szansę przetrwać nawet wielką suszę.

W istocie zdania te mają strukturę wielowarstwową i występujący w nich predykat mieć szansę /e/ bynajmniej nie przysługuje wyrażeniom pełniącym funkcję podmiotów gramatycznych zdań.

W pierwszym mówi się o jeźdźcu, który na koniu Bucefał ma szansę wygrać wyścig.

Pozostałe trzy zdania z podmiotem przedmiotowym można chyba zinterpretować w przybliżeniu tak:

Materiały /te/ mają szansę na opublikowanie =

1. Materiały te są takie, że ludzie mogą je opublikować.
2. Sądzę, że opublikowanie ich jest dla ludzi dobre.

Odzież o obszernej formie ma szansę przetrwać dłużej niż jeden sezon =

1. Odzież o obszernej formie jest taka, że ludzie mogą ją np. nosić, kupować dłużej niż jeden sezon.

2. Sądzę, że to, że ją mogą dłużej nosić, kupować, jest dla nich dobre.

Rośliny te mają szansę przetrwać nawet wielką suszę =

1. Rośliny te są takie, że mogą przetrwać nawet wielką suszę i dzięki temu ludzie mogą je jakoś wykorzystać /np. niektóre z kaktusów rosnących w Meksyku i służące jako pożywienie/.

2. Sądzę, że to, że dzięki ich właściwościom ludzie mogą je jakoś wykorzystać, jest dla nich dobre.

Nie wydaje się konieczne eksplikowanie zdań takich jak ostatnie tak:

Ludzie spowodowali, że rośliny te mają takie właściwości, że jeśli nawet będzie wielka susza, to ją przetrwają.

Chyba jest to raczej przypadek szczególny, że spowodowali to akurat ludzie; chyba w eksplikacji nie jest istotne, kto to spowodował, lecz to, że ludzie dzięki tej cesze roślin mogą z nimi coś robić/zrobić i to jest dla nich dobre.

Kończąc na tym wstępną analizę trzech podobnych wyrażen okazja, sposobność i szansa, za trud przeczytania artykułu i bardzo wnikliwie uwagi chcielibyśmy podziękować doc. dr hab. M. Grochowskiemu.

PRZYPISY

- ¹ Przy okazji można stwierdzić, że warunek sprzyjający daje się sprowadzić do warunku wystarczającego: A sprzyja B, bo jeśli A, to możliwość B jest większa. Jeśli A, to możliwość B jest większa = Nieprawda, że /A i możliwość B nie jest większa/.
- ² Zob. M. Grochowski, Pojęcie celu. Studia semantyczne, Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk 1980, s.24,78
- ³ Pozwoliliśmy sobie skorzystać z przykładów M. Grochowskiego. M. Grochowski: Pojęcie..., op.cit., s.76, 77
- ⁴ Wyrażenia te /oprócz jednego/ również pochodzą z pracy M. Grochowskiego: Pojęcie..., op.cit., s.98
- ⁵ O. Kolberg: Przysłowia. Warszawa 1977, s.307

- 6 Por. eksplikację X nie ma wpływu na A z objaśnieniem przez J.Farynę zdania To nie zależy ode mnie. "To nie zależy ode mnie = Nie jest tak, że nie zechce, żeby stało się jakieś /A/ i nie stanie się jakieś /A/". Zob. J.Faryno: Struktura głęboka wykładnika "jeśli..., to...", s.165-178 W: Semantyka i słownik, red. A.Wiersbicka, Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk 1972, s.170
- 7 L.Smirnow, W.Sstoff: Sootneszenije wozmożnosti, wierojatnosti i nieobchodimosti W: Problema wozmożnosti i diejstwitielnosti. Sbornik statiej. Moskwa-Leningrag 1964
- 8 J.Faryno: Struktura..., op.cit., s.174
Tekst J.Faryny przedstawia się następująco: Wnioskuje z A, że B = Zechałem sędzić B, bo sędze A.
Zechałem sędzić B, bo sędze A =
Wiedz, że zechałem sędzić B;
Wiedz, że sędze A;
Sędze, że rozumiesz, że to /A/ spowodowało tanto /B/.
W artykule zapis ten został nieco uproszczony.
- 9 Piszę o tym W.Maksymowa: Leksykalne, morfologiczne i składniowe wyrażanie znaczenia "możliwość". Warszawa 1982 /maszynopis pracy doktorskiej napisanej pod kierunkiem doc. dra hab.Z. Salonięgo/, s.17, 18

DIE SÄTZE MIT DEN REDENSARTEN MIEĆ OKAZJĘ, MIEĆ SPOSOBNOŚĆ, MIEĆ SZANSĘ /E/ - EIN VERSUCH DER SEMANTISCHEN INTERPRETATION

Zusammenfassung

Dieser Artikel bemüht sich im Erklären der Titelredensarten um methodologische Annahmen der semantischen Interpretation der Redensarten, die in Werken von A.Wiersbicka, A.Bogusławski, M.Grochowski und von anderen polnischen Verfassern sich befinden, treu zu bleiben.

Die Grundmethode, die in Explication der Sätze mit untergesuchten Redensarten angewandt wird, ist die Aussagen in Widerspruch zu bringen.